

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

GRGUR MILOVANOVIĆ – PROFESOR KRIVIČNOG PRAVA I KRIVIČNOG POSTUPKA

Grgur Milovanović (1842–1924) je nedovoljno poznat našoj naučnoj i stručnoj javnosti. Takvo stanje je nedopustivo s obzirom da se može tvrditi da je on jedan od osnivača savremene nauke krivičnog prava u Srbiji. Zato je redakcija časopisa „Crimen“ odlučila da u ovom broju objavi makar mali deo njegovih obimnih predavanja koja su se u obliku litografisanih skripata (na oko 1.300 strana) dugo godina koristila kao udžbenik na Velikoj školi na kojoj je Milovanović na Pravnom fakultetu predavao Krivično pravo i Krivični postupak od 1875. do 1903. godine.

Ovom prilikom će biti ukazano na doprinos Grgura Milovanovića nastanku i razvoju nauke krivičnog prava u Srbiji.¹ Njegovo ime zaslužuje da se nađe uz imena Đorđa Cenića i Jovana Avakumovića koji su u Srbiji napisali prva sistematska dela u oblasti krivičnog prava. Postavlja se pitanje zašto ime Grgura Milovanovića danas nije uz dva spomenuta imena. Glavni razlog za to jeste činjenica da Grgur Milovanović nije objavio nijedan rad iz oblasti krivičnog prava. Skoro tri decenije njegovog uspešnog profesorskog rada nije moglo ni donekle da ublaži tu činjenicu. To ukazuje i na moguć odgovor na pitanje koje se ponekad postavlja u univerzitet-skim krugovima. Ako već neko ne može da ostvari i jedno i drugo, da li je važnije biti dobar predavač i profesor ili naučnik i pisac?² Njegovo jedino štampano delo (*O slobodnoj štampi uopšte*, Beograd, 1901), izuzetno visokih kvaliteta, iako sadrži naglašene krivičnopravne aspekte, ipak je iz druge oblasti. S druge strane, radovi Cenića i Avakumovića bili su prvi i dugo i jedini radovi sistematskog karaktera (sve do pojave udžbenika T. Živanovića 1910. godine) iz oblasti krivičnog prava. Oni su bili poznati i citirani ne samo kod nas, već i u inostranstvu (npr. List u više izdanja svog udžbenika navodi Cenićeva *Objašnjenja Kaznitelnog zakonika*). Imajući u vidu dugogodišnji rad G. Milovanovića kao profesora, kao i njegova predavanja, teško je

-
- 1 Na osnovu izvorne građe život i delo ovog zaslužnog čoveka osvetljava monografija Milije Đorđevića koja se, u izdanju opštine Smederevska Palanka (G. Milovanović je rođen u selu Ratari koje se nalazi na teritoriji te opštine), pojavila pre nekoliko godina. Knjiga istovremeno daje jednu upečatljivu sliku o opštim prilikama u Srbiji toga vremena, a posebno o stanju u oblasti prosvete, kulture i nauke (posebno pravne). Up. M. Đorđević, *Profesor Grgur Milovanović*, Smederevska Palanka, 2007.
 - 2 Upravo upoređivanje G. Milovanovića i T. Živanovića daje očiglednu prednost pisanju i objavljivanju naučnih radova. Toma Živanović je, na osnovu onoga što se moglo saznati od njegovih studenata i savremenika kao predavač bio lošiji od svog prethodnika Grgura Milovanovića, ali se postavlja pitanje ko to danas zna i uopšte od kakvog je to značaja, imajući u vidu šta su jedan i drugi iza sebe ostavili. Dok je Grgur Milovanović samo posredno uticao na razvoj nauke krivičnog prava u Srbiji obrazujući brojne generacije pravnika, T. Živanović je svojim radovima u nauci krivičnog prava, kao i u pravnoj filozofiji, ostavio neizbrisiv trag.

dati odgovor na pitanje zašto se i on nije pridružio pomenutoj dvojici autora štampanjem svog udžbenika. Tome na putu nisu stajale prepreke finansijske prirode, jer je Ministarstvo prosvete 1894. godine obezbedilo potrebna sredstva u tu svrhu. Iako su lični i porodični problemi koje Grgur Milovanović u svojoj autobiografiji navodi mogli da ga ozbiljno ometu u tom poslu, naročito u kasnijem periodu, stiče se utisak da su oni ipak više opravdanje koje on traži pre svega pred samim sobom.³ Imajući u vidu ceo život i rad Grgura Milovanovića, kao jedan od razloga zašto nije pripremio za štampu svoja predavanja, treba videti u tome što je on kako sebi tako i drugima postavljao visoke kriterijume i standarde. To je naročito važno za njegove poglede na nauku. Drugi ozbiljan razlog treba tražiti u tome što je pretežni deo literature kojom se Grgur Milovanović služio u svojim predavanjima poslednjih decenija devetnaestog veka već postajao zastareo. Upravo u to vreme dolazi do novih ideja u nauci krivičnog prava koja se veoma brzo razvija naročito u Nemačkoj, pa autori čije radove Grgur Milovanović koristi sve više postaju deo istorije nauke krivičnog prava, dok nove radove samo izuzetno i u nedovoljnoj meri koristi (iz rukopisa predavanja proizlazi da je koristio radove nemačkih autora iz vremena kada je studirao u Hajdelbergu, kraće vreme i u Lajpcigu). Uzimanje u obzir tadašnje obimne najnovije strane literature zahtevalo bi, umesto sitnijih dopuna i redakcijskih doterivanja, ozbiljan dugogodišnji rad. Poslednji, ako ne već i zakasneli, momenat za objavljivanje sistemskog rada na osnovu takve literature, bio je momenat početka objavljivanja (1887) u sveskama veoma obimne „Teorije kaznenog prava“ J. Avakumovića. No, i pored toga, pretežni deo predavanja G. Milovanovića je i dalje bio aktuelan. Za tadašnje prilike u Srbiji, uz izvesna redakcijska poboljšanja, to bi bio sasvim upotrebljiv udžbenik. Uostalom, ako bi se naša udžbenička literatura iz Krivičnog prava (Opšti deo) u čitavoj polovini dvadesetog veka procenjivala na isti način, došlo bi se do zaključka da je ona bila više zastarela nego što su bila predavanja Grgura Milovanovića u svoje vreme. Zato, osim razloga koje autor knjige navodi, i nekih drugih razloga, sam je Milovanović propuštanjem da štampa svoja predavanja najviše doprineo tome da tako brzo bude zaboravljen čak i od onih koji bi morali znati za njegovu ulogu u formiranju nauke krivičnog prava u Srbiji.⁴

3 Svoju autobiografiju pisanu 1920. godine Grgur Milovanović završava upravo objašnjenjem zašto nije štampao svoja predavanja: „Tako stavljen u penziju mislio sam da odmah sredim i pečatam predavanja moja iz krivičnog prava i krivičnog postupka; ali to pre rata nisam mogao učiniti sa mnogostruke iznemoglosti svoje i sa raznih nedaća u porodici i najbližoj rodbini svojoj, u kojoj je za to vreme bilo više smrtnih slučajeva, a opet posle rata koji me je u Skoplju zatekao, kuda sam na nekoliko nedelja pre rata otišao porodici i unučadma, neprijatelj mi je u dva maha zauzev Beograd (kao docnije i Skoplje) kuću sasvim opljačkao i sve što se moglo odneti, kao pokućanstvo i nameštaj, odneo i upropastio, pa *tako je učinio i sa celom bibliotekom i predavanjima mojim rečenih predmeta*, koje su mnogi željno očekivali da se pečataju, te je tako nastala za mene potpuna nemogućnost, da mi tolikogodišnji trud i umovanje sveta u knjizi ugledaju. Ne bih dakle srećan, da i novom knjigom ostavim dokaz *da sam živeo*, po onoj već navedenoj latinskoj izreci: *quatenus nobis denogatur diu vivere, relinquamus aliquidquod noi vixis se testemur!* Ali moji slušaoci koji bi u celini ili počesno imali dobro pribeleženo predavanja moja, mogli bi ih zajednički prikupiti i izdati.

Eto tako sam ja živeo i radio, tvrdo ubeđen, da se nigde i niukoliko nisam ogrešio ni o savest ni o otadžbinu svoju.“ Navedeno prema M. Đorđević, *op. cit.*, str. 229–230.

4 Da je to učinio, činjenica da je bio u političkoj nemilosti kako između dva svetska rata zbog osude njegovog sina u Solunskom procesu 1917. godine, tako i posle Drugog svetskog rata zbog svog

U našoj krivičnopravnoj literaturi, kako savremenoj, tako i onoj iz doba kada je živeo G. Milovanović, njegovo ime se pominje samo na nekoliko mesta. U starijoj literaturi je to učinjeno kod M. Vesnića, T. Ivanovića i D. Subotića, a u novijoj kod T. Vasiljevića, Đ. Lopičića – N. Memedovića i M. Cetinić. Neki od tih navoda, iako šturi, posebno su značajni za ocenu stanja nauke Krivičnog prava u Srbiji i uloge Grgura Milovanovića u njenom razvoju. Tako, posebno treba izdvojiti konstatacije M. Vesnića i T. Živanovića, dok D. Subotićeve reči govore mnogo o tome kakvu je ljubav prema nauci krivičnog prava Grgur Milovanović na predavanjima prenosio svojim slušaocima. M. Vesnić u predgovoru svog prevoda Listovog udžbenika 1902. godine kaže:

„U našoj stručnoj pravnoj književnosti oseća se neprestano oskudica sistematski izrađenih dela. Krivično Pravo je u ovom pogledu do sad još ponajgore stajalo. (...) Gospodin Avakumovićevo delo ne zadovoljava zahteve savremene nauke, te je pored mnogih izvrsnih mu strana, i posle njegove objave potreba za sistematskim delom još neprestano vrlo živa. Nju će po svoj prilici podmiriti udžbenik, koji za štampu sprema Gosp. Grgur Milovanović dugogodišnji profesor Krivičnog Prava na našoj Velikoj Školi“. I dalje, govoreći o problemima sa kojima se susretao prilikom prevođenja, Vesnić ističe značaj predavanja G. Milovanovića: „Glavne teškoće je zadavalo stručno nazivlje, koje je u nas još uvek neodređeno i kolebljivo, pri čijem smo se utvrđivanju pomagali donekle Gosp. Cenićevim *Objašnjenjem* i zabeleškama sa predavanja Gosp. prof. Grgura Milovanovića“.

Prvi savremeni udžbenik Krivičnog prava (Opšti deo) pojavio se u Srbiji tek 1910. godine.⁵ Njegov autor, T. Živanović u predgovoru, između ostalog govori i o stanju u Srbiji u pogledu krivičnopravne literature:

„Dok u francuskoj, nemačkoj, italijanskoj, ruskoj pravnoj književnosti, pa i u književnosti mnogih manjih naroda, postoji veliki broj udžbenika Krivičnog Prava, dotle je u nas u tom pogledu postojala potpuna oskudica. „Teorija Kaznenog Prava“ od g. J. Avakumovića, jednog od naših nekadašnjih dobrih kriminalističkih pisaca, nije stajala u dovoljnoj meri na visini nauke vremena u kome je izdana, pored ostalog naročito zbog potpuno nesistematičnog rasporeda građe, a za danas je zastarela usled neizmernog progressa u krivično-pravnoj dogmatici. Pa ipak ona bejaše dobit za pravnu književnost zemlje, gde je bila (...) jedini izvor krivično-pravne nauke zajedno s „Objašnjenjem“ pok. Đ. Cenića i s litografisanim, usled višestrukog prepisivanja iskvarenim predavanjima našeg poštovanog prethodnika na katedri Krivičnog Prava g. Grgura Milovanovića, jednog od odličnih kriminalista starog kova“.

antikomunističkog stava (u Predgovoru svoje knjige o slobodi štampe iz 1901. godine on piše o „životinjskom komunizmu“), ne bi bila dovoljna da bude skoro potpuno zaboravljen.

5 Ipak, treba imati u vidu da se godinu dana pre toga pojavio štampani udžbenik Božidara Markovića (u dva dela), mada se radilo o predavanjima koje je za štampu priredio Ž. Topalović (*Krivično pravo*, prva i druga knjiga, štamparija „Mercur“, Beograd, 1909).

I najзад, samo još jedno spominjanje u krivičnopravnoj literaturi od strane svojih savremenika, D. Subotića (*Šest osnovnih problema krivičnog prava*, Beograd, 1933):

„Pre 35 godina, kada sam slušao prvo predavanje iz krivičnog prava iz usta moga uvaženog profesora pok. Grgura Milovanovića, probudila se u meni naročita ljubav prema ovoj oblasti prava. On je svoje predavanje započinjao rečima: da je krivično pravo najlepši cvet među cvetovima koji se pletu u venac pravnih nauka“.

Naravno, ne iznenađuje onda činjenica da se u savremenoj krivičnopravnoj literaturi Grgur Milovanović sasvim uzgred spominje samo na nekoliko mesta. U Bibliografiji Krivičnog prava Jugoslavije 1851–1975 korektno su navedena njegova predavanja iako nisu štampana.⁶ U svojoj monografiji o Đorđu Ceniću iz 1987. godine, koja nosi i podnaslov „Razvoj krivičnopravne misli u Srbiji XIX veka“, T. Vasiljević samo na jednom mestu u fusnoti citira gore navedene reči M. Vesnića kojima se spominje G. Milovanović. Najзад, M. Cetinić, u radu „Razvoj krivičnih nauka u okviru Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu od postanka do Drugog svet-skog rata“ pominje G. Milovanovića na jednom mestu konstatujući da se za njega „jedino zna da je školske 1889/90. godine bio profesor Krivičnog prava i Krivičnog postupka“.⁷ Čini se da je tek poslednjih godina Grguru Milovanoviću posvećeno nešto više pažnje.⁸

Jedan od dodatnih razloga zašto je Grgur Milovanović dugo bio zaboravljen treba tražiti i u tome što je posle pojave radova Tome Živanovića takoreći sve što se pre toga dešavalo palo sasvim u senku. Iako je doprinos Tome Živanovića nauci Krivičnog prava u Srbiji najveći, on ne spada u osnivače te nauke. To mesto, kako je već istaknuto, pripada trojici naučnika: Ceniću, Avakumoviću i Milovanoviću. Ne samo da se ta uloga Grguru Milovanoviću ne može ozbiljno osporiti, već je on, kada je reč o visokoškolskoj nastavi Krivičnog prava, bez sumnje na prvom mestu. Međutim, dok je prvu dvojicu bilo nemoguće zapostaviti zbog njihovih štampanih sistemskih dela iz oblasti teorije Krivičnog prava, Grguru Milovanoviću se to, nažalost desilo.

Nepravdu i prazninu koja postoji u pogledu uloge i značaja Grgura Milovanovića kao teoretičara i profesora Krivičnog prava neće ispraviti objavljivanje malog dela njegovih predavanja u ovom broju časopisa „Crimen“, kao i ukazivanje na njegov značaj za istoriju srpskog krivičnog prava, ali se nadamo da će bar u naučnim i stručnim krugovima doprineti tome da njegovo ime ne bude nepoznato.

Iako se daju dva dela iz predavanja Grgura Milovanovića (jedan uvodni u kome on vrlo široko pristupa objašnjavanju uloge i pojma krivičnog prava, kao i drugi u

6 Đ. Lopičić – N. Memedović, *Bibliografija Krivičnog prava Jugoslavije 1851–1975*, Beograd, 1979.

7 *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, broj 4/1991.

8 Osim knjige M. Đorđevića iz 2007. godine (vid. nap. 1), u monografiji povodom jubileja Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, G. Milovanoviću je dato odgovarajuće mesto u prilogu Z. Stojanović, *Doprinos Pravnog fakulteta razvoju krivičnog prava* (Beograd, 2006), a u *Enciklopediji srpskog naroda* (Beograd, 2008) se našla i (kratka) odrednica o Grguru Milovanoviću.

kome se koncizno objašnjava pojam i pitanje kažnjavanja pripremljenih radnji), što može da da određenu predstavu o njegovim predavanjima, kao i uopšte o tome kako se izučavalo i predavalo Krivično pravo u to vreme na Velikoj školi, hteli bismo ipak da ukažemo na nekoliko njegovih stavova. Tako, Grgur Milovanović je doprineo tome da se konačno prihvati sam naziv „Krivično pravo“. Naime, u vreme kada je predavao Krivično pravo u upotrebi su još bila oba termina, „kazнено“ i „krivično“. Iako konstatuje da se u većini zemalja koristi termin „kazнено“ (danas smo prihvatanjem termina „krivično“ u tom pogledu ostali usamljeni), on se s pravom opredeljuje za naziv „krivično“ sa argumentima koji i danas važe i opravdavaju ovu našu specifičnost. On naime postavlja pitanje: „šta je u nauci krivičnog prava preče i važnije „krivica“ ili „kazna“, koje od kog zavisi i koje kome prethodi – kazna ili krivica? Nema sumnje da krivica prethodi kazni, da je kazna posledica krivice, jer kazne bez krivice ne može biti. Kazna je, dakle, tek sledstvo krivice, krivica je glavno – krivica je osnov, uzrok, a kazna je sporedno, posledica krivice. (...) Krivica ima važnu ulogu kroz svu nauku krivičnog prava, dok kazna, tek kao posledica krivice, ima ulogu pri svršetku, pri samoj primeni“.

Razmatrajući odnos prirodnog i pozitivnog krivičnog prava, G. Milovanović upozorava na opasnosti od primene prirodnog prava, „jer po prirodnom pravu može jedan sudija naći, da je ovo ovako i ovako, a drugi sasvim drukčije, a otuda bi proizilazila opasna posledica, ne bi bilo vere u pravo i pravičnost, ne bi bilo sigurnosti ni stalnosti, a to bi onda ni više ni manje, bilo narušavanje zajedničkog života. (...) Ali, ukoliko je sudija sprečen da se služi prirodnim pravom – filozofijom prava, utoliko je zakonodavac ovlašćen na to“.

Iako je teško posebno izdvojiti stavove G. Milovanovića, makar radi sticanja utiska o njegovoj krivičnopravnoj misli i opštem pristupu krivičnom pravu, pažnju zaslužuje i njegov stav o tome da je krivično pravo i kazna poslednje sredstvo u suzbijanju krivičnih dela, te da prednost treba dati merama preventivnog karaktera, on kaže: „i stoga, što te mere u otklanjanju krivičnih dela, daleko dalje no kazna deluju, zakonodavac se mora najpre njima služiti, pa tek u poslednjem slučaju da pribegne kazni“. Na drugom mestu o kazni slikovito kaže: „Ona je, može se kazati, podobna otrovu koji može poslužiti kao lek, ako se upotrebi kad, kako, gde i koliko treba...“.

Ove napomene o Grguru Milovanoviću, kao i objavljivanje malog dela iz obimnih skripata sačinjenih na osnovu njegovih predavanja, svakako da ne može da nadomesti njihovo štampanje. Ipak, nadamo se da će to donekle doprineti razumevanju značaja i uloge koju je Grgur Milovanović imao kao profesor i teoretičar krivičnog prava u Srbiji u vreme kada je u njoj nastajala ta nauka.

Tekst koji sledi predstavlja predavanja prof. Milovanovića koje je održao školske 1890/1891. godine, s tim što su u cilju razjašnjavanja nečitkih delova korišćeni delovi predavanja iz 1897/1898. godine.